

Z. Boras, *Szkice z dziejów Opolszczyzny*, op. cit.). Poza Opolem wiele materiałów źródłowych do dziejów Opolszczyzny gromadziły archiwa wrocławskie, gdzie w II połowie XIX w. zapoczątkowano akcję gromadzenia wszystkich cenniejszych dokumentów śląskich. O ile jednak ważne źródła do dziejów Dolnego Śląska, pisane po łacinie i po niemiecku doczekały się druku, o tyle źródła w języku polskim czy czeskim rzadziej były publikowane ze względów politycznych, a także z tego powodu, że nie wszyscy historycy niemieccy znali język polski czy czeski. Przykładem tego może być wydanie szóstego tomu *Kodeksu dyplomatycznego Śląska* pt. *Registrum Sancti Venceslai*, w którym teksty czeskie zawierają wiele błędów, gdyż wydawcy nie znali dobrze języka czeskiego. W Berlinie w Archiwum Berlina – Dahlem znajduje się oryginał tzw. Schätzungsverzeichniss z roku 1532 sporządzony dla celów podatkowych (podatek na wojnę z Turkami, pierwsze oblężenie Wiednia z 1529 r.). Ten spis podatkowy służył Habsburgom aż do utraty Śląska w roku 1742.

Blżej oceniając warsztat historyka i jego umiejętność popularyzacji wiedzy o regionie, trzeba uznać wysiłek autora i założone cele. Jednak sam układ treści i sposób przedstawienia panujących książąt na Opolszczyźnie nie bardzo recenzenta zachwyca. Bo chociażby postać księcia Władysława Opolczyka w ujęciu autora zarysowana została bezbarwnie, a przecież obok wielkich zalet pod koniec swego życia to postać w pełni negatywna. Wszak Opolczyk nie wahał się knuć perfidnych intryg na dworze króla Władysława Jagiełły i był chyba pierwszym władcą, który dogadywał się z Zakonem Krzyżackim co do rozbiorów Polski. Także niedosyt wzbudza przedstawienie postaci ks. Bolka V opolskiego, który tak ściśle jednoczył się z obozem czeskich husytów. W tym kreśleniu postaci ostatnich dwóch książąt opolskich błąd wypadli Mikołaj II i Jan Dobry, a przecież po tym ostatnim księciu pozostała samotnie jedna baszta, pod którą corocznie odbywa się festiwal polskiej pieśni. Również szata graficzna oraz zdjęcia mogły być lepsze, zaś mapy kreskowane są mało wyraziste.

ZYGMUNT BORAS (Poznań)

Dariusz Nawrot: *Litwa i Napoleon w 1812 roku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008, ss. 792

Ukazała się książka, obok której znawcy epoki napoleońskiej nie mogą przejść obojętnie. Historycy od dłuższego czasu toczą spory o to, jaki naprawdę był stosunek Litwy i Litwinów do Napoleona, który rozpoczynając kampanię 1812 roku, ogłosił początek „drugiej wojny polskiej”. W szczególności istniały różne opinie, nie zawsze udokumentowane, co do tego, jaki był rzeczywisty wysiłek Litwy i zaangażowanie jej mieszkańców w wojnę Napoleona z carem Aleksandrem I. Pierwszym historykiem, który próbował odpowiedzieć na ten zasadniczy problem naukowy, był J. Iwaszkiewicz, autor wydanej w 1912 r. monografii *Litwa w roku 1812*. W jego ocenie, którą potem powieliło bardzo wielu badaczy, wysiłek Litwy w wojnie 1812 r. był niewystarczający i charakteryzował się brakiem większego zaangażowania po stronie cesarza Francuzów. Opinię o ograniczonym wsparciu Litwy dla Napoleona w dużej mierze powtarzali historycy litewscy, jak chociażby B. Dundulis, autor wydanej w Paryżu w 1940 r. pracy *Napoléon et la Lituanie en 1812*, czy V. Pugačiauskas w pracy opublikowanej w Wilnie w 1998 r. pt. *Napoleono administracija Lietuvoje* oraz historycy polscy na czele z najwybitniejszym znawcą dziejów wojny 1812 r. M. Kukielem.

Wydaje się, że w recenzowanej pracy słusznie przyjęto konstrukcję chronologiczno-rzeczową. Składa się ona z prologu, gdzie ukazano sytuację na ziemiach litewskich w okresie wojny

1806-1807, w tym plany powstania na Litwie, które miało przypieczętować klęskę wojsk Aleksandra I. Zasadniczymi fragmentami recenzowanej pracy są jej trzy części podzielone na rozdziały.

W części pierwszej praca traktuje o sytuacji na Litwie przed i w początkach kampanii 1812 r. W szczególności opisano politykę Rosji wobec Litwy z uwzględnieniem prób rozbitcia jedności społeczeństwa poprzez obietnice przyznania autonomii, utworzenia armii litewskiej oraz uzależniania gospodarczego, a także celowego osłabiania ekonomicznego ziem litewskich przed spodziewanym atakiem Napoleona. Niemało miejsca poświęcono tu także planom francuskim, w tym koncepcji zawiązania Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego. Ponadto autor szczegółowo omawia moment wkroczenia wojsk francuskich na Litwę i wynikającą z tego faktu problemy oraz dokonuje opisu akcji powstańczej Litwinów w lipcu 1812 r. Warto zauważyć, iż historycy prawa i ustroju mogą odnaleźć interesujące ich fragmenty, m.in. dotyczące dziejów III Statutu Litewskiego oraz konfederacji szlacheckich.

Część II, najciekawsza z punktu widzenia historyków ustroju i administracji, poświęcona została ustanowionym przez Napoleona władzom Litwy. W rozdziale pierwszym autor wyjaśnia stosunek Napoleona do koncepcji odrodzenia Królestwa Polskiego, w tym także miejsca w nim Litwy, a następnie szczegółowo przedstawia powołanie centralnych i lokalnych władz na Litwie, omawia utworzenie administracji francuskiej i prezentuje relacje pomiędzy władzami litewskimi, Konfederacji Generalnej i rządu Księstwa Warszawskiego. Ciekawe w tym kontekście, byłoby pokuszenie się o wykazanie ewentualnych analogii z okresu wcześniejszego, tj. insurekcji kościuszkowskiej, w stosunkach pomiędzy organami władzy, jakie powstawały w Koronie i na Litwie. Nie wykluczone, iż pewne analogie można odnaleźć także w odniesieniu do wydarzeń późniejszych, tj. do okresu powstania listopadowego.

W rozdziale drugim części II omówiono wewnętrzne uwarunkowania funkcjonowania władz Litwy, które musiały zmagać się nie tylko z wpływem działań wojennych na gospodarkę kraju, ale także ze skutkami społecznymi, w tym licznymi konfliktami, które utrudniały funkcjonowanie administracji na Litwie i zmieniającym się stosunkiem do Napoleona, bo taki przecież można zaobserwować w toku wojny wśród mieszkańców dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Interesujące są także przedstawienie reformy władz litewskich oraz rozważania podjęte na kanwie tzw. czarnej legendy powstałej u schyłku 1812 r.

Część III, mająca z kolei największe znaczenie dla historyków wojskowości i gospodarki, ale także administracji, ukazuje działania władz litewskich na polu organizacji armii, w tym poboru i zaopatrzenia. Należy podkreślić, iż część ta oparta jest w dużej mierze na dotychczas niewykorzystanym materiale źródłowym. Powyższa okoliczność zapewne przyczyniła się do występujących tu licznie szczegółowych opisów. Zasadniczą część pracy kończy dynamiczny epilog, w którym odnajdujemy opis funkcjonowania władz litewskich w ostatnich tygodniach, udział nowo sformowanych oddziałów litewskich w schyłkowej fazie kampanii 1812 r., w tym odwrót wojsk Napoleona z Litwy, a także przywrócenie tam rządów rosyjskich. Autor, wykraczając z korzyścią dla pracy nieco poza rok 1812, przedstawił dalsze losy władz litewskich oraz sformowanych jesienią 1812 r. oddziałów litewskich w latach 1813-1814.

Z najbardziej interesujących historyka ustroju i administracji zagadnień należy zwrócić szczególną uwagę na część II recenzowanej pracy. Swoje rozważania na temat władz litewskich w 1812 r. autor rozpoczyna od obalenia dotychczasowych ustaleń w zakresie tego, kto miał największy wpływ na tworzenie Komisji Rządu i jak wyglądał sam tryb powoływania tego organu (s. 274-278). Sporo miejsca poświęca także omówieniu procesu organizacji, strukturze, personaliom, kompetencjom Komisji Rządu i powołanych Komitetów, których było 7: Komitet Żywności i Magazynów, Skarbu, Policji, Wojskowy, Sprawiedliwości, Religii i Oświecenia, Spraw Wewnętrznych. Oznaczało to, jak słusznie akcentuje autor, powielenie w dużej części wzorca organizacji władz Księstwa Warszawskiego. Autor opisuje także szczegółowo proces tworzenia i samo funkcjonowanie administracji na szczeblach lokalnych, tj. 4 departamentów i powiatów, oraz mianowanie przez Napoleona 4 intendentów spośród audytorów francuskiej Rady Stanu, którzy mieli przewodniczyć komisjom administracyjnym.

Oceniając funkcjonowanie członków poszczególnych komisji administracyjnych, którzy mieli działać kolegialnie w składach 3-osobowych, D. Nawrot podkreśla, iż ich samodzielność w podejmowaniu decyzji była ograniczona. W pierwszej kolejności na rzecz Komisji Rządu i jej komitetów, a w drugiej na rzecz intendentów, z uwagi na niedookreślenie ich roli i przekazanie urzędnikom francuskim kierownictwa nad poszczególnymi komitetami. W konsekwencji oznaczało to likwidację tak charakterystycznej dla dawnej Rzeczypospolitej kolegialności w podejmowaniu decyzji i realizację modelu francuskiego zarządzania pionowego (por. W. Sobociński: *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*. Toruń 1964, s. 16-18, 23-24). Władze lokalne na szczeblu departamentu stawały się jedynie wykonawcami poleceń władz centralnych, a komisje administracyjne były swoistym pośrednikiem pomiędzy Komisją Rządu a podprefekturami i zajmowały się w zasadzie jedynie wykonywaniem przekazywanych zaleceń. Jeżeli dodamy do tego, iż intendenci stojący na czele komisji administracyjnych nie podlegali władzy Komisji Rządu, a ich bezpośrednią władzą zwierzchnią był komisarz cesarski Édouard Bignon, to jak słusznie konstatuje autor recenzowanej pracy, mamy system pełnego podporządkowania i poddania władz litewskich kontroli francuskiej (por. M. Kallas: *Organy administracji terytorialnej w Księstwie Warszawskim*. Toruń 1975, s. 7-9).

Na osobną uwagę zasługuje omówienie organizacji miast, z municypalnością Wilna, na czele którego stał mer, 4 adiunktów i rada miejska złożona z 12 członków. Dla dopełnienia obrazu administracji napoleońskiej na Litwie w 1812 roku autor obszernie omawia powołanie i funkcjonowanie gubernatorów wojskowych dla 4 departamentów, którym oddano władzę nad wojskiem, policją, żandarmerią i gwardią narodową, a także nałożono liczne zadania w zakresie utrzymania poczty, dróg, bezpieczeństwa władz i obywateli, likwidacji band żołnierskich, utrzymania szpitali i zaopatrzenia magazynów. Gubernatorzy 4 departamentów podlegali generalnemu gubernatorowi Litwy, który był *de facto* trzecim i najważniejszym, bo mającym nie tylko wojskowe, ale częściowo cywilne kompetencje ośrodkiem władzy na Litwie.

W recenzowanej pracy odnajdujemy także odniesienie do tego, w jaki sposób Napoleon przed opuszczeniem Wilna i marszem na wschód zapewnił sobie nieograniczoną kontrolę na utworzonymi przez siebie 3 ośrodkami władzy na Litwie. Stało się tak za sprawą oddania nadzoru nad nimi ministrowi spraw zagranicznych H. Maretowi. Miał on bowiem w zamyśle cesarza Francuzów nie tylko czuwać nad tyłami Wielkiej Armii, ale także koordynować wykorzystywanie zasobów Litwy dla potrzeb toczącej się wojny. W związku z tym jego władzy poddano wszystkie organy administracji litewskiej i urzędników francuskich działających na terenie Litwy. Z ministrem spraw zagranicznych miała współpracować Komisja Rządu, której działania miał on nadzorować. H. Maret miał także nadzorować działania komisarza cesarskiego i generalnego gubernatora Litwy.

Ustalenia Dariusza Nawrota nakazują zatem uzupełnienie i weryfikację dotychczasowych poglądów na istniejący na Litwie w 1812 r. system władzy i administracji państwowej i uzupełnienie w tym zakresie podręczników historii ustroju i administracji. Autor trafnie konstatuje, że pomimo tego, iż system administracji miał charakter tymczasowy, to jednak funkcjonował na podobnych zasadach jak w innych krajach opanowanych przez wojska francuskie. Najbardziej charakterystyczne było bowiem oparcie się na scentralizowanym modelu zhierarchizowanej władzy mającej oparcie w rodzimej elicie, którą jednak dość ściśle kontrolowali francuscy urzędnicy. Warto podkreślić, iż autor recenzowanej pracy nie tylko dowiódł istnienia takiego systemu na Litwie w 1812 r., ale także w swojej pracy ukazał i szczegółowo opisał jego praktyczne funkcjonowanie, nie stroniąc od ukazania nieuniknionych sporów kompetencyjnych i konfliktów personalnych, jakie musiał pociągać za sobą taki sposób organizacji władz.

Bardzo interesujące z punktu widzenia historyków ustroju są także rozważania na temat współdziałania i stosunków pomiędzy władzami Litwy a Radą Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego oraz rządem Księstwa Warszawskiego.

Autor podjął także trudną próbę odtworzenia chwiejnego przecież stosunku Napoleona do problemu przywrócenia Królestwa Polskiego i stosunku Litwinów do związku z dawną Koroną. Godna zauważenia jest tu np. polemika z podkreślaną, szczególnie w historiografii litewskiej, kwestią domniemanego separatyzmu Litwinów.

Ciekawe są także rozważania nad przyczyną klęski Napoleona i próba umiejscowienia w tym zagadnieniu kwestii litewskiej. Przy tej okazji autor analizuje treść 3 memoriałów zawierających m.in. krytykę systemu i władz administracyjnych Litwy. Konstatując, odnosi się do wcześniejszych wywodów zarówno historiografii polskiej, jak i litewskiej oraz w sposób przekonująco podkreśla, a co ważniejsze dowodzi, iż jednostkowe przykłady negatywne nie mogą przystaniać wielkiego wysiłku, na jaki na polu ekonomicznym, militarnym czy organizacyjnym zdobyła się Litwa w 1812 r. Aż nadto wyraźnie dowiódł tego autor w części III książki, omawiającej bardzo szczegółowo i wnikliwie, a w wielu miejscach zupełnie odkrywco wysiłek wojenny Litwy w 1812 r. Duże uznanie budzi także ciekawy epilog, opisujący odwrót Wielkiej Armii z Litwy.

Jedno z największych osiągnięć recenzowanej pracy to nie tylko zebranie dotychczasowych ustaleń obszernej przecież literatury przedmiotu, ale przede wszystkim krytyczne jej skonfrontowanie z dokonanymi kwerendami archiwalnymi wszystkich dostępnych, a w wielu wypadkach niewykorzystanych materiałów rękopiśmiennych (szerzej patrz s. 12-14 i 731-733), rozproszonych po licznych archiwach europejskich. Pozwoliło to na ostateczne ustalenie rzeczywistego i dotychczas nie w pełni docenianego wysiłku wojennego Litwy w 1812 r. i doprowadziło do skorygowania licznych, nie zawsze uprawnionych opinii oraz na ukazanie znacznie obszerniej takich zagadnień jak choćby sama organizacja armii litewskiej, czy całego ogromu wysiłku mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w 1812 r., których autor recenzowanej pracy, powołując się na J. Bardacha, nazywa Litwinami, niezależnie od ich narodowości, i dość konsekwentnie używa tego określenia.

Omawiana praca stanowi doskonale połączenie dziejów militarnych, politycznych, ustrojowych, administracyjnych i gospodarczych sporej części obszaru byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dlatego należy podkreślić, iż bez wahania można ją zaproponować jako lekturę nie tylko badaczom historii wojskowości, ale także innych dziedzin, w tym historykom ustroju i administracji. Szeroki zakres zagadnienia, ogrom źródeł i wcześniejsze, zróżnicowane niejednokrotnie pobieżne sądy, które autor wielokrotnie obala, czynią recenzowaną książkę nad wyraz interesującą i cenną. Na zakończenie należy wyrazić przekonanie, iż z uwagi na wielość nowych ustaleń oraz rzetelny krytycyzm naukowy Dariusza Nawrota, poparty wnikliwymi studiami archiwalnymi nad prezentowanym zagadnieniem, jego książka na trwałe wejdzie do kanonu prac o roku 1812.

WOJCIECH ORGANIŚCIAK (Katowice)

Tomasz Suma, *Urzędnicy pocztowi Królestwa Polskiego w latach 1815-1866. Próba charakterystyki zbiorowości*, Warszawa 2008, ss. 223

W ostatnich latach daje się zauważyć wzmożone zainteresowanie statusem prawnym i społecznym urzędników na ziemiach polskich w XIX w. Monografia Tomasza Sumy to kolejne opracowanie, które mieści się w tym nurcie.

We *Wstępie* autor określił przedmiot swoich badań. Wyjaśnia, że „ogół pracowników na poczcie Królestwa Polskiego dzielił się na urzędników (oficjalistów) oraz niższych pracowni-